

Pomilostitev, Portolongone, Pot v svobodo. Svojevrstno kuriozitetu (z zgodovinskega, a ne spominskega stališča) pa predstavlja Epilog, kjer avtor opisuje svoja občutja ob ponovnem »obisku« ječe v Portolongonu (sedaj Porto Azzuro), ko s tem nekako zaključuje najburnejše poglavje svojega življenja. S tem pa se končuje tudi knjiga, ki ji ne moremo odreči zasluge, da nam je vsaj malo osvetlila del zgodovine slovenskega in primorskega ljudstva, kar posebno velja za dobo 30. let oziroma za problem emigrantov in njihovega delovanja. Spet pa smo se lahko prepričali o velikem prispevku avtorja dr. Lava Čermelja v boju našega naroda za svobodo in njegovem hotenju postati moderen kulturni narod. Poleg vsega pa ob branju te knjige tudi uživamo, saj je tudi pripovedno privlačno napisana.

Boris Mlakar

Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije. Zbornik radova. Izd. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske i Školska knjiga, Zagreb 1972, strani 373

Zbornik objavlja gradivo znanstvenega posvetovanja ob 30-letnici pete državne konference KPJ, ki je bilo v Zagrebu od 22. do 23. oktobra 1970. Pripravili so ga Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Gradska konferencija SKH Zagreb in Zajednica institucija za izučavanje novije historije naroda i narodnosti Jugoslavije. Zaradi finančnih težav je gradivo izšlo šele po dveh letih.

Peta državna konferenca KPJ sodi med najpomembnejše predvojne partijske konference oziroma kongrese. Njene odločitve so bistveno vplivale na potek dogajanj leta 1941. Zato je posvetovanje, posvečeno takšnemu dogodku, vsekakor smiselno, še posebej če se izogne manifestativnemu značaju. Kot kaže gradivo v zborniku, so posamezni referenti in razpravljalci na posvetovanju posredovali uspehe svojega večletnega znanstveno raziskovalnega dela. Z različnih vidikov so osvetlili dejavnost KPJ zlasti od sredine tridesetih let dalje, to je v razdobju neposredno pred peto konferenco, ki je bilo doslej obdelano bolj shematično kot problemsko. K temu je poleg kočljivosti nekaterih ključnih vprašanj pripomoglo tudi pomanjkanje izvirnega gradiva. Zbornik radova prinaša mnoge nove hipoteze pa tudi ocene vprašanj, ki so doslej ostajala odprta ali pa sploh nenačeta in za katera se je vedno znova ugotavljalo, da jih je treba raziskati, da bi postopoma lahko prišli do objektivne ocene dogajanj v razdobju tik pred okupacijo. To so na primer vprašanje kontinuitete revolucionarnega delovanja KPJ, vprašanje značaja ljudske fronte v Jugoslaviji, ocena frakcijskih bojev v osrednjem partijskem vodstvu in Titov boj za konsolidacijo KPJ, odnos KPJ—kominterna, odnos med nacionalnim in razrednim bojem itd. Ni naključje, da je največ pozornosti veljalo razmeram ob sovjetsko-nemškem paktu in vprašanju ali se je in kako se je odražala nova usmeritev kominterne, ki je temu sledila, na ravnanje in politiko KPJ, ter v čem so se izražali elementi samostojne koncepcije Komunistične stranke Jugoslavije.

Razprava F. Trge Peta zemaljska konferencija KPJ i pitanje odbrane zemlje, daje genezo protifašističnega gibanja v Jugoslaviji in oblikovanja Na-

rodnog fronta slobode-ljudske fronte. Nemško-sovjetski pakt po njegovih ugotovitvah ni vplival na stališča KPJ glede ocene značaja fašistične Nemčije in njene agresivne politike, v zvezi s tem pa tudi ne na usmeritev KPJ na obrambo domovine. Bistvena sestavina delovanja KPJ v zadnjih letih pred vojno je namreč politična samostojnost, snovanje politike na temelju zunanje in notranjepolitičnih okoliščin, v katerih se je takrat znašla Jugoslavija.

P. Damjanović je govoril o peti konferenci in vprašanju revolucionarne kontinuitete. Na temelju dolgoletnega raziskovanja zgodovine KPJ je ugotovil, da je bilo od sredine tridesetih let dalje revolucionarno gibanje v Jugoslaviji v celoti ali vsaj v njenih najpomembnejših predelih, v neprestanem vzponu. To je utemeljil z borbenim nastopom delavstva v tarifnih akcijah, v gibanju za pomoč brezposelnim, v boju za svobodne volitve uprav delavskih institucij, zlasti pa s stavkami kot najbolj izrazitim razrednim spopadom. Vzporedno s temi boji se je krepilo tudi razredno sindikalno gibanje. Njegova hrbtenica — URSS ni le neprestano številčno naraščala, krepil se je tudi vpliv partije v njej. Zato je prišlo na sindikalnem področju tudi do sporazumevanja o sodelovanju med komunisti in socialisti. Sredi tridesetih let se je pod vplivom mednarodnih izkušenj pojavila tudi pri nas ljudska fronta. Prodorno silo je pomenila že v svoji prvobitni obliki v Frontu narodne slobode. Čeprav z oscilacijami, se je ljudska fronta razvijala pri nas neprekinjeno v celotnem razdobju do pete konference in po njej. Komunistična partija je delovala od leta 1934, ko je bilo končano njeno obnavljanje po udarcih diktature, brez večjih prekinitev, kljub policijskim vdorom, zlasti obširnih v letih 1935—1936. Takšna dinamika revolucionarnega gibanja je postavljala v ospredje vprašanje vodstva KPJ v domovini. Damjanović, ki je prišel najdlje v raziskavah krize partijskega vodstva v inozemstvu v letih 1935—1938, je poudaril, da je bila vrhunec Titove lastne odgovornosti odločitev, da v času največje negotovosti, konec marca 1938, odide na lastno pest v domovino, kjer je potem na svojo roko ustanovil tudi začasno vodstvo KPJ. Osnovni smisel večletnega Titovega boja za partijo je bil v tem, da obvaruje in razvije gibanje v domovini, da likvidira neskladje med partijo in vodstvom in s tem zagotovi osnovne pogoje za uspešno opravljanje revolucionarne vloge KPJ na čelu delavskega razreda in narodov Jugoslavije.

Razprava E. Vražalića obravnava peto konferenco in probleme mednarodnih odnosov. Podrobno je razčlenil sestavine protikominternskega pakta fašističnih držav ter politiko komunističnih strank in KPJ, ki je iz tega izhajala. Na temelju dokumentov je prikazal reagiranje KPJ na odločilne mednarodne dogodke kot so bili anšlus, padec Češkoslovaške, Poljske in Francije ter utemeljil politiko zunanjepolitične naslonitve Jugoslavije na Sovjetsko zvezo, ki jo je takrat terjala KPJ od jugoslovanske vlade.

Zanimive misli, ki so izzvale največ razpravljanja, prinaša prispevek M. Miljanovića. Tretman stanja u medjunarodnom radničkom pokretu i socializmu u dokumentima Pete zemałjske konferencije KPJ. Osnovno vprašanje, na katerega skuša najti odgovor, je vprašanje, zakaj partija ni videla stalinizma oziroma deformacij, ki jih je ta nosil v sebi. Takrat, tik pred vojno so morali biti mnogi pomembni dogodki v Sovjetski zvezi (čistke!) najvišjemu vodstvu KPJ znani, vendar kaže, da so imeli to le za ekscese, ne pa za sestavino sta-

linističnega sistema. Razumljivo je, da so strateški razlogi terjali od mednarodnega komunističnega gibanja in KPJ, da ne dajo na svetlo tudi tega, kar je takrat bilo videti kot eksces. V takratni konstelaciji odnosov bi pomenilo nastopati zoper Sovjetsko zvezo, nastopati zoper komunistično gibanje in socializem. Zgodovinsko dejstvo je, da si v tistih okoliščinah ni bilo mogoče zamisliti revolucioniranja sveta brez Sovjetske zveze, kot se ni moglo zamisliti brez Sovjetske zveze uspešnega boja proti fašizmu. Miljanovičeva ugotovitev, ki iz tega izhaja je, da je bilo mogoče spoznati bistvo stalinizma in ga matirati na teoretičnem polju šele s pojavom samoupravljanja kot negacije stalinizma. To se je lahko zgodilo po uvedbi samoupravljanja v Jugoslaviji leta 1950, ne pa leta 1948, ko je KPJ še dokazovala, da je pravoverna, to je stalinistična v teoriji in praksi. Zanimiva, čeprav kočljiva je tudi njegova teza glede socialne demokracije. Resolucija pete konference je označila socialiste za reakcionarje, za najglasnejše protisovjetske hujskače, za orodje imperializma pri razbijanju delavskega gibanja. To se pravi ponoven obrat na staro oceno iz časov VI. kongresa kominterne leta 1928, ki je bila potem ublažena na VII. kongresu s politiko ljudske fronte. Komunistično gibanje po Miljanoviću v tem času namreč ni moglo sprejeti dejstva, da se je revolucionarnost delavskega razreda razvitega zahoda začela izražati na bistveno drugačen način od klasičnega. To novo revolucionarnost delavskega razreda razvitega zahoda pa je socialna demokracija bolje izražala kot komunistične stranke, ki so se čvrsto držale šablon in izkušenj oktobrske revolucije. Zanimiva je še ena Miljanovičeva ugotovitev iz razčlenitve resolucije V. konference: namreč da je simptomatično, da resolucija ne omenja možnosti različnih poti v socialistično revolucijo, toda hkrati tudi ne govori o sovjetskih izkušnjah v izgradnji socializma in o poteh oktobra kot obveznih. V tem vidi avtor svojevrstno ideološko gverilo. To je bilo vendarle v nasprotju s Stalinovo in kominternsko koncepcijo, ki so iz oktobrske revolucije in sovjetskih izkušenj naredile obvezen kliše, ki so ga komunistične stranke propagirale v svojih dokumentih. Analiza razvoja KPJ ga vodi k sklepu, da KPJ, ki je sicer bila v teoretični orbiti Stalina in VKPb, v svoji praktični dejavnosti ni pomenila stalinistične politične sile. Nasprotno, v praksi je bila zlasti od leta 1937 dalje, izrazito protistalinistično usmerjena, brez česar ne bi bilo mogoče niti leto 1948, niti leto 1950.

Ljubinka Čirić-Bogatić je govorila o uresničevanju odlokov V. konference o delu z ženskami; A. Purivatra pa o nacionalnosti Muslimanov in peti konferenci. Razprava H. Sirotkovića o družbenopolitičnih razmerah v Jugoslaviji v času konference, razčlenjuje gospodarsko strukturo in družbene odnose v tridesetih letih. Nadrobno je obdelal tudi spremembe jugoslovanskega politično pravnega sistema z uredbo o banovini Hrvatski avgusta 1939 ter odnos KPJ in glavnih meščanskih političnih strank do sporazuma Cvetković-Maček. Razprava B. Krizmana odpira nove poglede na zunanjepolitični položaj Jugoslavije v času konference, grajene pretežno na tujih virih in literaturi.

Razprave širšega, splošnojugoslovanskega značaja dopolnjujejo obravnave, ki nadrobneje osvetljujejo delovanje KPJ po posameznih pokrajinah. Njihova vrednost je predvsem v tem, da skušajo prikazati posebnosti tamkajšnjih razmer in iz tega izvirajočih posebnosti delavskega gibanja. (N. Šarac za Bosno in Hercegovino, J. Bojović in R. Pajović za Črno goro, I. Jelić, Bosiljka Jagnja-

tović, Zorica Stipetić, Mira Kolar-Dimitrijević, M. Konjević za Hrvatsko in Slavonijo, V. Brezovski in Slavka Fidakova za Makedonijo in Ali Hadri za Kosovo.) Posebej velja opozoriti na razpravi Z. Stipetić Neki metodološki problemi i sadržaj istraživanja inteligencije u Hrvatskoj prema bitnim društvenim problemima u vrijeme pete konferencije in S. Fidakove, ki je prikazala specifičnosti nastajanja ljudske fronte v Makedoniji, kjer je bil nacionalni moment najbistvenejše izhodišče za njeno oblikovanje. Nacionalnoosvobodilno gibanje MANAPO, ki so ga ustanovili makedonski izobraženci zunaj Makedonije in ga potem prenesli na domača tla, so sprejeli tudi komunisti. Tako je imel vse oznake ljudske fronte.

M. Bosić je obravnaval zgodovinske vire o peti konferenci. Glede na njeno pomembnost in ohranjenost gradivo (osem referatov od enajstih se je ohranilo, prav tako tudi zapisnik konference, resolucija in zapisnik verifikacijske komisije) ter številne memoarske zapiske o konferenci, je resnično čudno, da to gradivo še do danes ni znanstveno pripravljeno in publicirano, kot je ugotovil eden izmed razpravljalcev. Od objavljene obravnave naj omenimo zlasti prispevek L. Stankova-Zembe, ki je v tezah nakazal elemente nove strateško taktične koncepcije revolucionarnega boja KPJ, od zagrebške konference 1928, prek četrte državne konference KPJ 1934, splitskega plenuma 1935, Titovega prihoda v domovino in njegovega dela za idejno politično preobrazbo KPJ, do pete državne konference. Obravnava Z. Lakića ima težišče na zbiranju žensk v okviru obstoječih zlasti kmečkih organizacij v Črni gori, Dj. Milanović in D. Kecić sta prikazala posebnosti razvoja ljudske fronte in KPJ v Vojvodini. P. Damjanović je v razpravi še nadrobneje utemeljil svojo tezo, da je KPJ na peti konferenci gradila svojo politiko na spoznanju, da se je treba fašizmu upreti in braniti domovino. To je fundamentalno stališče, ki KPJ podobno kot KP Kitajske razlikuje od takratnega stalinističnega koncepta. To svojo trditev je soočil z nekaterimi stališči, ki se javljajo v zgodovinski literaturi, na primer v delu Stanka Lasića Hrvatska lijeva inteligencija, da je bila po aretaciji Gorkića, leta 1937, KPJ postavljena pred dilemo: ali se še hitreje boljše vizirati torej stalinizirati, ali pa tvegati razpust. Lasić je iz te dileme izpeljal ugotovitev, da je šla KPJ v revolucijo in v njej zmagala s stalinističnimi konceptijami. Pri tem sicer poudarja lucidnost in genialnost osebnosti, ki je temu boju načelovala. Damjanović je to tezo spodbil kot nevzdržno, ne glede na to, da je KPJ kot sekcija kominterne sicer osvojila neke njene splošne ocene svetovnega položaja, značaja nove svetovne vojne kot spopada dveh imperializmov in podobno. Toda njena osnovna usmeritev je temeljila na samostojni, ustvarjalni zamisli, ki ji je tudi omogočila zmagō. KPJ je spoznala in na svoj način ocenila neke bistveno nove pojave in si s tem v zvezi zastavila tudi nove naloge, kar v bistvu pomeni razhajanje s stalinizmom.

M. Iveković je dal nove poglede na stališče KPJ do sporazuma Cvetković—Maček. KPJ ta sporazum namreč ni napadala kot se navadno piše; pač pa je bila njena kritika uperjena zoper odstopanje HSS, banske in osrednje oblasti do politike, ki so jo razglašali pred in ob sporazumu. Glede ljudske fronte je poudaril, da se je v Hrvatski drugače manifestirala kot v drugih pokrajinah Jugoslavije. KPH je iskala zaveznike za sodelovanje v ljudski fronti predvsem v vodstvu Kmečko-demokratske koalicije (SDK), ki pa je dosledno

odbijala kakršnokoli sodelovanje z revolucionarnim delavskim gibanjem. V zvezi s politično Enotno delavsko stranke (JRP) in Narodnog fronta slobode je prišlo tudi do ostrega nesporazuma s komunisti v tako imenovanem krogu leve inteligence na čelu s Krležo, ki so odločno nastopili proti sporazumevanju s socialisti in tudi z vodstvi HSS in SDK.

O značaju ljudske fronte so obširneje polemizirali L. Stankov, V. Djuretić in P. Damjanović. L. Boban pa je govoril o dveh različnih stališčih KPJ do mobilizacije jeseni 1939 in spomladi 1940, odvisnih od trenutne ocene svetovnega položaja.

Kljub prizadevanju po poglobljenem preučevanju navedenih in še drugih vprašanj, pa bo le težko priti do objektivnih sodb vse dotlej, dokler bodo zaprti arhivi kominterne. Brez teh ostaja večina ugotovitev le na stopnji hipoteze.

Alenka Nedog

Hildebrand Klaus, Deutsche Aussenpolitik 1933—1945. Kalkül oder Dogma? Verlag W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz, 1971. 186 strani

Klaus Hildebrand, ki se je izkazal kot odličen poznavalec najnovejše zgodovine predvsem z velikim delom **Vom Reich zum Weltreich. Hitler, NSDAP und koloniale Frage 1919—1945**, objavljenim leta 1969, in s publikacijo **Bethmann Hollweg. — Der Kanzler ohne Eigenschaften? Urteile der Geschichtsschreibung. Eine kritische Bibliographie**, ki je leto dni pozneje izšla v drugi izdaji, pa tudi s številnimi pomembnimi članki — analizira v pričujoči knjigi zunanjo politiko nemškega rajha v času od leta 1933 do 1945. Poskus, da bi to »relativno široko zastavljeno temo obravnaval na razmeroma zelo omejenem prostoru«, meri predvsem v to, »da bi deloval nasproti nevarnosti »atomiziranja« zgodovine v detajle« in obenem znova sprožil »razpravljanje o problemih prusko-nemške velesile« (stran 8).

Po uvodnem poglavju o vprašanju »kontinuitete ali »preloma« v zunanji politiki prusko-nemške nacionalne države« prikazuje Hildebrand zunanjepolitične pozicije, ki so jih zastopali v NSDAP pred »prevzemom oblasti« tako imenovani wilheminski imperialisti, revolucionarni »socialisti«, radikalno-agrarni artamani in sam Hitler, čigar »programu« so vtisnili svoj pečat dejavniki protiboljševizma, antisemitizma in širjenja »življenjskega prostora«. Ta »program«, ki je bil s tem utemeljen rasno kakor tudi v politiki sile, naj bi se uresničil v treh stopnjah. Najprej je veljalo odpovedati se čezmorskim in kolonialnim zahtevam ter v sporazumu z Anglijo ustvariti kolonialno evropsko bazo kot predpostavko za zaželeno pozicijo svetovne sile. Nato naj bi posegli prek morja, da bi odločili spopad z ZDA za svetovno nadvlado v korist Nemčije. In naposled je šlo za to, da bi trajno zagotovili rasno prevlado nemškega naroda nad podvrženim svetom. »Svetovna zgodovina bi s tem dosegla svoj rasno zasnovani konec, dinamika historičnega procesa naj bi se strdila v biološko fiksirano statiko utopije« (stran 28).

Takoj po »prevzemu oblasti« je Hitler pričel uresničevati svoj »program«. Pri tem razločuje Hildebrand v času do leta 1939 tri faze. Tako je tretji rajh